UDK 811.163.6”18”
Jasna Honzak Jahić
Filozofska fakulteta v Pragi

POHLINOV IN METELKOV OPIS SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA V LUČI ČASA NJUNEGA NASTANKA

0 V zgodovini slovenskega knjižnega jezika je obdobje zadnje tretjine 18. stoletja že v znamenju „sprememb jezikovnokulturne prakse na Slovenskem, pritegnitve novih posvetnih pisemstvenih kulturnih panog in regeneracije knjižnega jezika“ (Kidrič 1930: 42). Prerod, to kulturo- in narodotvorno dogajanje v slovenskem kulturnem prostoru, je z idejnimi in gradivnimi prvinami *Kraynske grammatike* prvi odločilno zaznamoval Marko Pohlin (Čop 1831, v: Slodnjak 1986, Kidič 1930, Koruza 1975/76, Pogačnik 1995).[1]

1 Marko Pohlin (1735–1801) je nadaljevalec delovanja slovenskih ustvarjalcev, ki so množili namensko raznolika besedila, cerkvena (J. Svetokriški, Rogerij, Basar), šolska in splošnoizobraževalna (največ M. Paglavec), prozna (M. Radeskini), strokovna, slovaropisna (M. Kastelec, G. Vorenc, Hipolit Novomeški, A. Apostel), slovničarska s ponatisi Bohoričeve slovnice (Hipolit Novomeški, 1715, koroški jezuiti v nemškem prevodu, 1758). Hkrati pa so Pohlinovo delo podpirali dejavniki: (a) čas evropske razsvetljenske filozofske, fiziokratske in politične misli, ki je bila na Slovenskem v skladu z družbenim razvojem in s položajem slovenskega jezika modificirana in zato osredotočena na narodno in jezikovno prebujo,[2] (b) avtorjeva pripadnost k redu diskalceatov, ki so s svojo splošnoizobraževalno in šolsko knjižno produkcijo odlično uresničevali terezijanske in jožefinske reforme na področju šolstva in napredka šolske in splošne izobrazbe (Pogačnik 1968: 169–233, 1995:31–33), (c) ideje o veljavnosti slovenskega jezika, žive že v slovenskem jezikoslovnem izročilu (Bohorič 1584, 1715, Popovič 1750), (č) pobude iz drugega kulturnega okolja, tj. češkega, ki so posledica

[1] Drugače I. Prijatelj (1935: 32–35), ki pojmuje prerodno gibanje v prvi vrsti kot narodno-prebudno gibanje. Med kulturnimi dejanji sta zato idejni uvod v *slovensko narodno renesanso* (Prijatelj 1935: 1) pesem Valentina Vodnika Zadovoljni Krajnc, ker naglaša aktivno razmerje ljudi do lastne kulture, in nastop Kumerdejeve učene družbe; manifestira *ratio* – vero v moč razuma in v vladarske razsvetljenske reforme (prim. govor A. Linharta, ki je idejni uvod delovanja (druge) akademije delovnih v slovenskem kulturnam prostoru). Pohlin je sicer pisec številnih namensko členjenih besedil, vendar zavzema v Prijateljevi oceni pesniški almanah Pisanice središčno mesto – ta pa uvršča Pohlina med avtorje slovenske baročne literature.

[2] Med posebne lastnosti slovenskega preroda J. Kos (1979: 33–34) uvršča predvsem naravnanost v pragmatično kulturno delo (širjenje šolske in splošne izobrazbe, nastajanje šolskih in poljudno-strokovnih besedil), ki je v svoji posledici narodotvorno, in združevalno, saj poveže nazorsko različne delavce (katolike, janzeniste, jožefince in svobodoumnike), ter sociološki premik, ko idejni svet z območja evropskega višjega in srednjega meščanstva sestopi na slovenski, v prvi vrsti ljudski, podeželski kmečki in malomeščanski, ker je bilo višje, gmotno razvito in miselno povprečje presegajoče, ali celo radikalno meščanstvo, na Slovenskem preredko.

Pohlinovih življenjskih okoliščin.[3] Primerjava javnega položaja dveh slovanskih jezikov v avstrijsko-ogrski monarhiji, slovenskega in češkega, in besedilni zgledi Václava Jana Rose (1630/31–1689), pesnika, slovničarja in slovarnika iz obdobja češkega baroka, so bili pobudni za Pohlinovo delovno usmeritev in njegov kulturni, jezikoslovni in literarni program. Naglašeni dejavniki so bili tudi temeljni razlog, da je Pohlin presegel svoje predhodnike. Presegel jih je kvantitativno, saj je napisal „sam več kot v dveh stoletjih pred njim“ (Prijatelj 1935: 34),[4] in kvalitativno s polifunkcijskim besedilnim programom, v katerem je upošteval receptivno, socialno, kulturno in jezikovno različne naslovnike. Pohlinova besedila so preproste, neizobražene naslovnike v skladu z razsvetljensko vero v moč razuma in izobrazbe učila šolskih in strokovnih znanj in tudi kultivirane zabave ter jih vzgajala v koristne državljane (*Abecedika*, 1765, *Bukuvce za rajtengo*, 1781, *Bukve za brati /.../ slovenskim žovnirjem*, 1799; *Kmetam za potrebo inu pomoč*, 1789; *Kratkočasne uganke*, 1788). Izobraženim, znalcem tujih jezikov, pa je namenil besedila, ki naj bi jih vodila v slovenski krog in pomnožila kulturno elito. Zato je imel izbrani metajezik teh besedil tudi tako izpostavljeno vlogo. Slovenska so bila široko funkcijskozvrstno namembna, umetnostna (pesniški almanah *Pisanice od lepeh umetnost*, 1779–1781), strokovna (slovarja, *Tu malu besediše treh jezikov*, 1781, *Glossarium slavicum*, 1792), publicistična (rokopisni prevod pentatevha), praktičnosporazumevalna (rokopisni prevod Gellerjevih pisem), s čimer so bile prikazane strukturne lastnosti (sposobnosti) slovenščine in njena kultiviranost. Tudi tuji jeziki kot meta jeziki Pohlinovih besedil so imeli svojo določeno vlogo. Tako je bila bibliografija slovenske (kranjske) slovstvene zgodovine *Bibliotheka Carnioliae*, 1799, izid 1803, pisana v latinščini, ker je izobraženim naslovnikom posredovala kulturne dosežke slovenskega prostora. V slovnici *Kraynska grammatika /.../ oder die Kunst die crainerische Sprache regelrichtig zu reden und zu schreiben*, 1768, 1783, je razlagalni jezik nemščina[5] zaradi namena, da mlade izobražence, vešče nemščine, nauči knjižne slovenščine.

1.1 Idejne prvine Kraynske grammatike.[6] V njih je izpostavljeno Pohlinovo razmerje do jezika, pojasnjena avtorjeva namera napisati novo slovnico slovenskega jezika in izbrani jezik slovničnega opisa – živi sočasni jezik meščanov središča Kranjske.

1.1.1 Razmerje do jezika

Osnovno je avtorjevo verovanje v veljavnost lastnega jezika, zato je potrebna

[3] V času bivanja v samostanih v Maria Brunnu in na Dunaju (1755–1763) med češkimi sobrati, diskalceati, je Pohlin spoznal, kakšen je javni položaj češčine (prva stolica za češčino na vojaški akademiji v Dunajskem Novem mestu, 1752, druga na vojaški inženirski šoli na Dunaju, 1754); v tamkajšnjih knjižnicah je dobil tudi v roke učbenika, Čechořečnost V. J. Rose (1672) in Grammatiko česko oder Die bőhmische Sprachkunst J. V. Pohla (1756), ki so ju uporabljali pri visokošolskem pouku češčine. Prim. F. Kidrič (1938: 151–152).

[4] Številčni podatki, ki zadevajo Pohlinovo besedilno produkcijo, niso čisto enaki. Starejši podatek (Kidrič 1933–1955: 434–454) navaja okrog 60 objavljenih in rokopisnih Pohlinovih besedil, novejši vir (Merše 1995: 38) pa okrog 50, od katerih jih je 20 ostalo v rokopisu.

[5] Dejstvo, da je bila Pohlinova slovnica napisana v nemščini, ni bilo sprejeto popolnoma samoumevno. Učitelj jezikov Matija Čep je namreč še istega leta, ko je slovnica izšla, predlagal v svoji oceni Kraynske grammatike kot možni razlagalni jezik slovenske slovnice slovenščino (Kidrič 1938: 167).

[6] Prim. M. Pohlin, Uvod v *Kraynsko grammatiko*, Laybach, 1768, 3–16.

utrditev njegove družbene veljavnosti. Za hvalnico „svojemu" jeziku je uporabil Pohlin preizkušeno strategijo, znano že iz slovenskega knjižnojezikovnega izročila, iz slovenskega humanizma (A. Bohorič, 1584, 1715) in baroka (Ž. Popovič, 1750); blizu pa je tudi stališčem češkega jezikoslovca iz obdobja baroka V. J. Rose (*Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae*, 1672).[7] Naglašene so lastnosti jezika na simbolni in realni ravni. Tako je v okviru slovanske skupnosti poudarjena starost jezika, njegova slavna preteklost, zemljepisna razširjenost in številčnost nosilcev. Med razlikovalnimi lastnostmi lastnega jezika v razmerju do drugih se posebej opozarja na strukturne lastnosti. Glasovna izrazna podoba jezika je spoznana kot dobra podlaga za učenje tujih jezikov, bogata morfemska podoba, zlasti priponskih obrazilnih morfemov, pa daje velike možnosti za novotvorbo.

V Pohlinovi slovnici dokazujejo strukturne sposobnosti slovenskega jezika in njegovo enakovrednost z družbenoveljavnejšimi jeziki prevodi iz latinščine (Vergil, Ovid) in slovensko strokovno izrazje, ki poimenuje (jezikoslovni, stilistični in metrični) pojmovni svet, poimenovan sicer tedaj latinsko ali tudi nemško. Odločilna spodbuda Pohlinove strokovne novotvorbe pa je bil razsvetljenski čas, ki je (poleg drugega) aktualiziral tudi nove poimenovalne zahteve in potrebe. Prav gotovo pa je bila pomembna tudi Pohlinova pripravljenost, da slovenskemu kulturnemu okolju ustrezno, tj. tvorno in smiselno, sprejme aktualne podbude iz drugega okolja. Te so prišle iz češkega kulturnega okolja, iz slovnic dveh avtorjev, poleg že navedene slovnice V. J. Rose (*Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae*, 1672), ki pripada generaciji baročnih ustvarjalcev, in J. V. Pohla (*Grammatika linguae bohemicae oder die böhmische Sprache*, 1756, 1764, 1773, 1783), iz prvega obdobja češkega preroda. Novotvorbo Rose in Pohlina je poleg opaženih strukturnih lastnosti lastnega jezika osmišljalo tudi prepričanje, da tako delovanje ni samo jezikoslovčeva delovna dolžnost, pač pa tudi naravna pravica (Honzak Jahić 2002: 19), pri Pohlu pa je v ospredju upravičenosti splošnopoimenovalne in strokovnoizrazne tvorbe puristično stališče, razvidno iz uvoda v njegovo slovnico, v katerem naglaša, da na sodobni jezik najbolj kvarno vpliva prevzemanje tujega; zato je potrebno tvoriti domačo splošnopoimenovalno in strokovno leksiko.[8]

[7] O razmerju M. Pohlina in V. J. Rose do lastnega jezika gl. J. Honzak Jahić (2002: 13–18).

[8] J. V. Pohl je s svojimi tvorjenkami predvsem nameraval nadomestiti splošnorabljene kulturne besede, ki so prišle v češki jezik z razvojem družbenega življenja in strokovnih področij, npr. *piramida – vežlovice*, *gramatika – řečlice*, *paragraf – poslupec*, *fabrika – zbožorobna*, *general – vodnosta*, *granat – pukoun*, *muzika – zvukba*, *arie – spěvka*. Vendar Pohlove tvorjenke, tj. domači, lastni leksikalni ekvivalenti splošnorabljenim prevzetim, niso bili sprejeti in niso podpirali tedanje razvojne dinamike češke leksike. Razlog: J. V. Pohl je od leta 1750 živel na Dunaju, kjer je bil učitelj češčine na dvoru in na dunajski vojaški akademiji; tako je bil odtujen tako češkemu kulturnemu prostoru kot češkemu jeziku in njegovim nosilcem. V Pohlovem delu je namreč razvidno prešibko praktično znanje splošne sodobne češčine, prav tako tudi jezikoslovne teorije. Hkrati pa je potrebno naglasiti, da so vse štiri izdaje Pohlove slovnice izšle še pred izidom jezikoslovnih del J. Dobrovskega, v katerih je avtor začel obravnavati vprašanja, zadevajoča besedotvorje češkega jezika (1791, 1799). – Za Pohlina pa je bilo poznavanje Pohlove slovnice produktivno. Iz Pohlove slovnice je namreč prevzel priponsko obrazilo *-arna* (Pohl 1764: 212: *vodarna, rybarna*) in ga izrabil za tvorbo samostalnikov z besedotvornima pomenoma mesto dejanja oz. mesto, kjer je kaj (npr. Pohlin 1783: 121: *pis-arna*; *bukv-arna*, *vod-arna*, *zvezd-arna*). Navedeno priponsko obrazilo je postalo v slovenskem jeziku živo besedotvorno sredstvo za izražanje navedenih besedotvornih pomenov, npr. livarna, barvarna, valjarna; *mlekarna*, *sirarna*, *pršutarna* (prim. Hajnšek Holz, Jakopin 1996: 88–89). Pohlin je rabo tega priponskega morfema v slovenščini eksplicitno podprl z naslonitvijo na v slovenščini rabljen leksem, prilagojenko iz nemščine *štirna*.

1.1.2 Vera v razum in izobraževanje ljudi na podlagi argumenta utilitarnosti, ki je veljaven za vse družbene sloje. Racionalistično razumevanje sveta je postalo izhodišče za aktualno nalogo prerodnega delavca: pripraviti ljudi na zahteve gospodarsko se razvijajoče države v družbenih okoliščinah razsvetljenega absolutizma, „napraviti človeka v več rečeh bel vrednega inu znajdenega“ (Pogačnik 1995:152). Obvladanje slovenščine je bilo koristno tudi za socialno višje sloje, pri sporazumevanju socialno nehomogenih govorcev, saj „kmeta lažje pripravi, da posluša cerkev in državo“ (v op. 6 n. d.: 10).[9]

1.1.3 Nove potrebe in posledično nove naloge slovenščine so izpostavile pripravo, prenovo jezika. Nova slovnica bo na podlagi pravil (prim. naslov) normirala *boljši, pravilnejši jezik* (op. 6 n. d.: 15). Ali drugače: slovničar bo v skladu z zahtevami časa na podlagi tedanje misli o jeziku posegel v teorijo in prakso knjižnega jezika, kar bo prineslo zaželjen rezultat: višjo kultiviranost (knjižnega) jezika.

1.1.3.1 Misel o jeziku v 17. in 18. stoletja v evropskem prostoru obvladuje napetost, ki jo ustvarjata delovanje, prizadevanje za polifunkcionalnost jezika in spoznanje, da knjižni jezik ni popoln. Nepopolnost medija kažejo razlike med dvema socialnima zvrstema, pogovorno in knjižno (Domej 1979: 195–197). Pisci se teh razlik dobro zavedajo, ravnajo pa, če posplošimo, predvsem na podlagi dveh jezikoslovnih načel, tolerantnega (ohranjujočega) in aktivnega (spreminjajočega). Izpostavljeno lepo označujejo stališča piscev tedanjega časa. Na podlagi stališča J. L. Schönlebna (1618–1681) *Scribamus more gentis, loquamur more regionis* (Pišimo po navadi naroda, govorimo po krajevni navadi) so pisali takratni najvidnejši in najproduktivnejši pisci slovenskega kulturnega prostora, M. Kastelec (1620–1688) in J. Svetokriški (1647–1714);[10] ponovna izdaja Bohoričeve slovnice (1715) Hipolita Novomeškega (1667–1722) pa težnje po ohranitvi protestantskega knjižnojezikovnega izročila tudi dejansko potrjuje. Nasprotno je stališče, naj jezikoslovec aktivno poseže v teorijo in prakso knjižnega jezika, da bi se tako zmanjšale razlike med sodobnim govorjenim jezikom in pisanim jezikom, in da postane jezik v govorni in pisni rabi kultiviran. To je stališče, ki ga je v nemškem kulturnem prostoru naglašal npr. G. W. Leibnitz (1646–1716). Šele proučevanje sodobnega jezika in njegovo izpopolnjevanje namreč lahko premostita razlike med knjižnojezikovnim izročilom in njegovim sodobnim razvojnim stanjem ter omogočita, da jezik pridobi

[9] Pragmatično, utilitarno stališče, da znanje jezika omogoča vladajočemu sloju pridobiti ljudstvo in olajšuje delo, je opazno tudi pri predstavnikih prve generacije čeških preroditeljev, pri J. Dobrovskem in F. M. Pelclu; z drugimi besedami: pripadniki češke jezikovne skupnosti so objekt naklonjene skrbi razsvetljenih oblastnikov. Drugačno vrednotenje češčine in razlogov za njeno kultiviranje in učenje je razvidno pri drugi generaciji čeških preroditeljev. J. Jungmann že zagovarja stališče, da Čeh le z znanjem češčine lahko pridobi Nemcu enakovreden družbeni položaj, kar pomeni, da so Čehi po Jungmannu subjekti družbenega razvoja. Prim. A. Stich (v: J. Lehár a kol. 1998: 173–174).

[10] Navedeno jezikoslovno stališče seveda ni moglo biti uresničeno brez izjem; slovenska besedila piscev 17. in 18. stoletja kažejo lastnosti (predvsem glasoslovne, tudi oblikoslovne) posameznih deželnih jezikov. Prim. B. Pogorelec (1967: 52–61).

kultuviranost (Blackall 1966: 5–6). Izpostavljeno stališče je razvidno tudi v razmerju Pohlina do slovenskega knjižnega jezika. Razlike med sodobno govorjeno in tradicionalno pisno podobo jezika – ustvarili so jih moderna vokalna redukcija, posledične soglasniške premene in prehod *ł* v dvoustnični *u* – bodo manjše, če bo sprejet kot normativni živi naravni sodobni jezik izobraženih meščanov središča dežele Kranjske. Odločitev in tak Pohlinov izbor je podpiralo avtorjevo dvojno pojmovanje jezika. Še vedno je zasidran v starem vrednostnem sistemu, tj. dualizmu fevdalnega družbenega sistema, a hkrati je v njem že živa racionalistična miselnost novih družbenih okoliščin razsvetljenega absolutizma.

V skladu z idejnim svetom fevdalizma je hierarhično vrednotenje obeh temeljnih socialnih zvrsti, Schriftsprache (knjižni jezik) in Pöbelsprache (ljudski jezik, narečje). Osnovno razliko med obema socialnima zvrstema ustvarja tedanje pojmovanje, da je knjižni jezik, jezik izobražencev tisti, pri katerem določajo splošna in obvezujoča pravila pravilno (kultivirano) govorno in pisno rabo.[11] Avtorjevo stališče, da jezik izobraženih, učenih ne sme biti govorjen, *kot se komu zahoče* (op. 6 n. d.: 15), v tedanji jezikoslovni teoriji in praksi ni bilo nerešljivo. Slovnica je kodeks pravilnega govorjenja in pisanja, in slovničar predpisovalec govorne in pisne pravilnosti, tj. ustrezne (knjižno)jezikovne rabe.

Pohlinov izbor jezika opisa v slovnici je v skladu s tedanjim slovničarstvom. V nemškem kulturnem prostoru je tudi J. Ch. Gottsched, vodilni nemški slovničar pred Ch. Adelungom, v svoji slovnici novonemškega knjižnega jezika (1757) izbral za jezik knjižne norme osrednje narečje in izbor motiviral s prestižno vlogo (*„die beſte Mundart eines Volkes“*), ki jo ima sodobni jezik izobražencev mestnega središča pri normiranju knjižnega jezika (M. Orožen 1970/71: 250–251).[12] Izbor narečja z največjo družbeno veljavo, tj. jezika, ki je govorjen v deželnem središču, in je prestižni, ima podporo v aktualni razsvetljenski ideji: „/V/aščani naj bi se izobraževali v jeziku mestnega izobraženstva“ (Slodnjak, cit. po Toporišič 1983: 91). – Tudi Pohlin je bil rojeni govorec mestnega središča Kranjske – Ljubljane.

Pohlinov sodobnik, Čeh J. V. Pohl, je šel v svojem opisu češkega jezika (1756), namenjenem poučevanju češčine tujejezičnih naslovnikov na dunajski vojaški akademiji in na dunajskem dvoru, prav tako mimo izročila. Svojo odločitev je zagovarjal v uvodu v slovnico (str. 2) s stališčem, da je sodobni jezik boljši od jezika starejših obdobij, ker je naraven. V Pohlovem opisu jezika so zato razvidne glasoslovne in oblikoslovne prvine sočasne govorjene češčine, npr. diftong *-ej* in zoženi *-ý* v sklanjatvi pridevnikov (*dobrej, dobrýho, dobrýmu, krásnej, krásnýho, krásnýmu*), orodnik množine samostalnikov moškega spola s končnicama *-(a)ma, -(a)mi* (*zubmi, zubma*, *nechtmi,*

[11] Govorni položaj, ki zahteva govorčevo obvladanje katere druge (nove, drugačne, tuje) socialne zvrsti ali podzvrsti, npr. katerega od narečij ali žargonov, razkriva, da vsako govorno oz. pisno realizacijo urejajo določena pravila, in da gre v takih jezikovnih okoliščinah za t. i. spontano normo (Katičić 1971: 53).

[12] O neenoumnosti takega knjižnonormativnega izbora priča dejstvo, da je bil učitelj nemškega jezika na dunajski univerzi Žiga Popovič Gottschedov nazorski nasprotnik. Ta, po Kopitarju „skoz in skoz učeni Celjan“, si je prizadeval za širšo normativno osnovo nemškega knjižnega jezika; v njej naj bi bil zajet tudi nemški jezik avstrijskega področja.

nechtma, stromama, stromami), nadomeščanje kratkega *u* v vzglasju z dvoglasnikom *ou* (*uřad – ouřad*, *uroda – ouroda*), pogovorne oblike primernika (*vysočši*) in velelnika (*vrž, teč, vleč, pomož, tluč*). V češki slovničarski praksi pojav ni izjemen; v njej je razvidno dvoje, po eni strani slovnice nadaljujejo humanistično knjižnojezikovno tradicijo, po drugi strani pa so v opisu češčine upoštevane tudi prvine sočasne govorjene češčine.[13] V Pohlovem slovničnem opisu so zato lastnostno posebnejši avtorjevi posegi v češki črkopis in pravopisna pravila. To avtorjevo delovanje lahko označimo kot prilagoditev ortografije in ortoepije tujejezičnemu naslovniku, kar naj vodi k zmanjševanju razlik med izhodiščnim, hkrati tudi razlagalnim jezikom slovnice, nemščino, in ciljnim jezikom, češčino. Poenostavljanje češkega črkopisa in pravopisnih pravil je izkazano v: (a) nerazlikovanju dolžin samoglasnikov *i* in *í* (str. 4), kar je povzročilo izenačitev sklanjatvenih vzorcev (*muž* : *krejčí*), (b) nadomeščanju etimološkega dolgega *u* (*ů*) z neetimološkim *u* (*ú*), kar je prineslo pisno izenačitev sicer raznolikih zgledov, npr. *núž, bratúv, múj* : *ústa* (str. 22), (c) izločitvi diakritičnih znakov za šumevce v pred ijevskem položaju, npr. *cinil, zbozi, mysi* (str. 19), (č) neupoštevanju pravil razvrstitve *i, y* in uveljavljanju pisave *i* v govornih položajih, ki so to izključevali (d), vpeljevanju novega diakritičnega znamenja (pike) za zaznamovanje palatalnosti *d, t, n*, npr. *delam, hodne, telo*. Pohlova reformna pravopisna prizadevanja niso bila sprejeta, saj jih je že v času njihovega uvajanja zaustavil J. Dobrovský s stališčem, da že obstajajo češkemu jeziku ustrezna pravopisna pravila, ki so ustaljena in splošnorabljena.[14]

2 Pohlinov opis slovenskega jezika

2.1 Pohlin je z aktivnimi posegi v črkopis nameraval pri nosilcih jezika doseči predvsem dvoje, olajšati prehod iz govorjenega v pisni kod in drugič, preseči recepcijske težave. Konkretizirano:

(a) Na podlagi stališča, da v kranjskem jeziku fonemu *s* ustreza grafem *s* (str. 161) je vpeljal grafem *s* namesto dotedanjega, Krelj-Bohoričevega *ſ*. Pohlin je v svoji pisni praksi grafem *s* uporabljal tako, da ga je dosledno pisal v vzglasju in izglasju, npr. *sonze, sad, serze; nas, vas, res* (161), prav tako v predložni rabi (*s´*), v predsoglasniškem položaju pa večinoma ohranja tradicionalen zapis *ſ*, npr. *mejſtu* (32), *lubeſnivoſt* (30), ali pa zapisuje dvojnično, npr. *zhednost* (30), *zhednoſt* (161).

(b) Zapis naglasnih znamenj je zaznamoval prozodične lastnosti samoglasnikov. Z ločevalnimi znaki je tako Pohlin označil kvaliteto samoglasnikov *e* in *o*, npr. *gredó, òče, jeſſęn, ględati* (30), polglasnika, npr. *tèma* (29), *pèrst* (31), prav tako tudi kvantiteto samoglasnikov, npr. v sklonskih končnicah rod. edn. sam. m. sp. *strahú, uratú, sadú* (27), v im., rod. mn. sam. žen. sp. *sestrá, gospá, vodá* (29). Naglasna znamenja so uporabljena tudi pri ločevanju homonimov, npr. *dergám ´*anderswohin*´* : *derkam ´*ich rutsche, *jèst ´*essen*´* : *jést ´*ich*´*(156); leksikalne homonime je ločeval tudi z dvojnimi črkami, npr. *bili ´*gewesen*´* : *wyli ´*geschlagen*´* (112), *pyli ´*getrunken*´* : pili ´er feilt´.

[13] Tudi v slovnicah, npr. J. Konstance (*Lima linguae Bohemicae*, tj. Brus jazyka českého, 1667), V. M. Šteyerja (*Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknuti*, tj. Žáček 1668), J. V. Rose (*Grammatica linquae Bohemicae*, 1672), so razvidne prvine sočasnega češkega jezika (17. stoletja) in izstopi iz dvestoletne jezikovne prakse.

[14] Gl. J. Dobrovský 1780.

(c) Zapis ustničnozobnega fonema *v,* določen predvsem z zgledi. Z grafemom *v* je pisan fonem *v* v predsamoglasniškem položaju, npr. *zhlovek* (19), *svejt* (20), *sem vidil* (163), *vert* (163). Zapis je dopolnjen z avtorjevim izrecnim opozorilom, naj se v govoru (in implicitno posledično v pisavi) *v* ne zamenjuje s *f*, npr. *vert, vogl* ne *fert*, *fogl* (163). Govorna pozicijska varianta ustničnozobnika *v* je pisno dosledno zaznamovana v vzglasju, npr. *usak, usaka, usako* (52), *urat ´*Hals´ (27), *urah ´*Teifl´ (24) *urisk* (24), ne pa tudi v preostalih položajih, kjer je sicer v govoru uresničena, tj. v izglasju, npr. *marliv* (37), *prov* (89), *cirkuv* (194), *lov* (24), prav tako tudi ne pred nesamoglasniki, npr. *dovjak ´*Wildling´ (24), *pohlevne ´*pohleven´ (37), *ʃdravje* (33), *govtanz* (24).

(č) Avtor je na podlagi eksplicitnih razlogov, ki so morfonološki, uredil pisavo dvoustnične variante fonema *l* v nepredsamoglasniškem položaju;[15] zapis grafema *l* v oblikah *sem se bal, pejl, krotil, govoril* motivira izgovor alveolarnega *l* v predsamoglasniškem položaju, tj. zato, „ker je tudi *sem se balla, pejla* (159), pa tudi *osl, osla, koʃl, koʃla* (159).“

2.2 V pisni podobi besed so zaznamovane časovno raznolike, starejše in novejše, glasovne premene v govorjenem jeziku. Starejše premene, refleksi jata in dolgega cirkumflektiranega ter nenaglašenega *o*, pričajo o še živih refleksih, značilnih za dolenjsko narečno skupino, v ljubljanščini Pohlinovega časa. Mlajše glasovne premene, redukcija kratkonaglašenih in nenaglašenih samoglasnikov in depalatalizacija palatalnih *l'* in *ń,* ki jih je avtor večinoma tudi pisno zaznamoval, pričajo o piščevem sinhroni delovni metodi opisa sočasnega jezika. Pohlinovo pisno zaznamovanje glasovnih premen, kot so npr. upadi kratkih (naglašenih, nenaglašenih) samoglasnikov ali zapisano izgubljanje palatalnosti sonantov *l, n*, ni bila pravopisna rešitev, ki bi bila splošno sprejeta in bi se ohranila v pisni praksi. Zgledi Pohlinovega zapisovanja glasovih pojavov:

(a) diftongizacija jata, npr. *sem pejl, sem pejla* (159), *svejt* (20), *prejk (potoka)* (84), *lejto* (89); diftong ima tudi pomenskorazločevalno vlogo, npr. *mejʃtu ´*Stadt´ (32) : *meʃtu ´*Ort´ (32);

(b) prehod dolgega (naglašenega) cirkumflektiranega *o* in izglasnega nenaglašenega *o* v *ú* oz. *u*, npr. *gospud* (19), *blagu* (32),[16] *Buh* (19), *vus* (27), *stu* (44), *lepu* tudi *lepó* (42), *tu* (172), *sturil* (172); *lestnu ime* (19), *na levu* (91), *inu* (172), *velikukrat* (89), *malukedej* (89);

(c) najpogosteje je izkazana redukcija kratkih naglašenih in nenaglašenih samoglasnikov, npr. a – e: *nej* (19), *de* (172), *Dunej* (19), *ʃjutrej, ʃgudej* (89), tudi dvojne pisne podobe, npr. *ʃdej, ʃdaj* (88), *nekedej, nekedaj* (89), a – o: *prov* (89), i – Ø: *bla* (180), *nekol* (89), e – i: *shtivila* (42); največjo pogostnost ima redukcija priponskega polglasnika do ničte stopnje (-Ø), npr. *imenuvavz* (21), *pajk* (24), *koʃl* (24), *modr* (37), *shl* (80), *sem jedl* (71), ki je pisno zelo redko nezaznamovana, npr. *nemaren* (37), *merʃel* (37), *kratek* (41), *majhen* (40), *shelodezh* (108). Pohlinovo opozorilo na tvarne podobe besed, npr.

[15] Pohlinovo uresničevanje morfonološkega načela je naglasil J. Toporišič (1983: 102).

[16] Prehod *ó*, *o* v *u* je dosledno izkazan v Pohlinovi tretji sklanjatvi, v katero so uvrščeni samostalniki srednjega spola na *-e* in *-u*, npr. *serze*, *plezhe*, *ʃdravje, sonze* : *blagu*, *dervu*, *govedu*, *jabuku*, *kolenu*, *kosilu* itd. Prim. Pohlin (1768: 32).

sam : *som* (154), *sad* : *sod* (154), *rad* : *rod* (154) priča o avtorjevem zavestnem vzdrževanju pomenskih opozicij med leksemi, ki bi jih možna redukcija korenskega samoglasnika ogrozila;

(č) da je nekdanji palatalni *l'* izgubil svojo mehkost ali pa jo izločil v obliki *j* izpričuje tudi Pohlinov zapis; piše ga kot *l* ali tudi kot zvezo *j* + *l* v predsamoglasniškem položaju, npr. *Lublana* (19), l*udji* ´Leute´ (27), *ludstvu* (19), *marliv* (37), *lubem* ´ich liebe´ (54), lube*ſn* (174), *ſhivlenje* (183); *pojle* (107), *Pojlak* (192), v nepredsamoglasniškem položaju v izglasju z *l*, npr. *matul* (24);

(d) o izgubljanju palatalnega *ń* priča njegov zapis, ali kot grafem *n* ali dvografemsko z zvezo *j* + *n*, npr. *per ognu* (86); *ſapejnam* (169), *kojn* (194), *na kojne* (196), *semejn* (196), *tolkajn* (132). Pravopisna rešitev, na kateri je gradila (kasnejša) pravopisna norma, je Pohlinovo zapisovanje priponskega obrazila *-nje*, ki ga Pohlin zazamuje z dvočrkjem *n* + *j*, npr. *savyanje* (33), *kovnenje* (33), *upanje* (34), *germenje* (34), *pohujshanje* (137), *snanje* (183), čeprav v zgledih zapis ni vedno dosleden, npr. *sajne* ´der Traum´ (109).

2.3 V Pohlinovem opisu oblikoslovne ravnine slovenskega jezika izpostavljamo:

1. Vplive govorjenega jezika v oblikoslovju. Zgledi: (a) maskuliniziranje dvojine srednjega spola, npr. N *serza – krayla*, D *serzam – kraylam*, I *serzami – kraylami*, (b) pluraliziranje dvojine ženskega spola, kar je naglašeno ob sklanjatvenem zgledu *krayliza* in njegovih množinskih sklonih (28); (c) redukcije nenaglašenih samoglasnikov, v sklonskih končnicah, npr. G pl. sam. ž. sp. *zhedno ſt* (30), ali nedoločnika, pri katerem je zaradi redukcije končnega nenaglašenega *i* predvidena oblika z *i* ali brez, npr. *dellat* ali *dellati* (56), *bit* ali *biti* (60), *dat, dati* (64), kar lahko pomeni izključitev drugih neosebnih glagolskih oblik, kratkega nedoločnika in namenilnika.

2. Avtorjevo pozorno opazovanje jezika. Zgledi: (a) v sklanjatvi samostalnikov opis novega sklona – orodnika, npr. edn. *s´ tem kraylam*, dvoj. *s´ temi kraylama*, množ. *s´ temi kraylami*, slovnično kategorijo živosti pri sam. m. sp. z razločevalno edninsko tožilniško končnico (str. 24), (b) pri glagolu zaznamovanje dvojnične oblike za 3. os. množine, npr. *pekó, rekó, tekó, porekó* (75), *uzhę* (76), pri glagolih premikanja, tvorbeno glagolskih sestavljenkah s predpono *po-*, spoznan pomen preddobnosti, npr. *pojdem, porezhem* (81); evidentiranje trpnega deležnik na *-n in -t*, npr. *brati – bran* (75), *dati – dan* (102), *ſheti – ſhet* (112), *rezhi – rezhen* (108), *roditi – rojen* (108); zapisan je pogojnik za pretekli čas, npr. *Je ſt be bil njega posekal, aku be le obla ſt imel* (72).

3. Analogijo kot urejevalno načelo opisa jezika. Zgledi iz Pohlinove obravnave sklanjatve:

(a) Ureditev sklanjatve samostalnikov m. in ž. spola glede na končnice, prvih v ednini glede na rodilniški *-a* (*krayl-a*, *fant-a*, *rog-a* in *rog-ova* s podaljškom osnove *-ov*), drugih glede na prisotnost oz. odsotnost končnice *-a* v imenovalniku, npr. *krayliz-a* : *zhedno ſt*, *skerb*;

(b) Končnica *-i* samostalnikov in pridevnikov m. sp. v imenovalniku množ.: *(brumni) krayl- i* : *fant-ji* : *rog -ovi*. Končnica *-e*, ki je pri sam. ženskega spola urejevalna, v množini povzroči, da so končnice ženskih samostalnikov -ajevske in -ijevske osnove po analogiji na a-jevske oblikovno prekrivne v vseh množinskih sklonih, npr. zgled N *kraylize* (20) : N *zhedno ſte* (30);

(c) Orodnik množine, enak pri sam. m. in sr. spola, npr. *kraylami – serzami*, čeprav avtor pri obliki moškega spola ugotavlja, da se v govoru uporabljata še dve obliki, rezultata redukcije, npr. *s´ kraylmi in s´ krayli* (24), samostalniki ž. sp. pa imajo končnico *-ame,* ker je „ženska" končnica *-e* uresničena tudi v I pl. ž. sp., npr. *kraylizame – zhednoſtame*. Navedena končnica pa ni posplošena, saj ima drugi Pohlinov tip i-jevskih osnov, naglasno razlikovalen od prvega, tj. mešan, vse sklonske oblike korektne, tudi orodniško (*s´ skerbmy*).[17]

2.4 V slovnici zajeta leksika izraža čas, v katerem je bila slovnica napisana; pojmovni svet racionalizma izražajo zajeta splošnopoimenovalna in strokovnopodročna poimenovanja.

Izpostavljamo:

1. Pogostnost (a) poimenovanj poklicev; tvorbeno ali izglagolskih tvorjenk, največ izpeljank, npr. *dojniza* (29), *hlapez* (24), (drugostopenjska izpeljanka) *hlapzhezh* (24), *jeſdez* (24), *kovazh* (114), *pesterna* (130), *periza* (130), *piſſar* (192), *sodnik* (192), te*ſſar* (114), *voſnik* (193), *ſidar* (114), tudi zloženke, npr. glagolske, *bradobrivz* (24), *pismoſnalz* (133–134), *samoderſhek´* monarh´ (134), ali izsamostalniške izpeljanke, npr. *besednek* 'Advokat' (129), *kojnar* (193), *listar´* Brieftrager´ (24), *sklènar´* Glasser´ (114),[18] *stenar´* Zimmermann´ (114), *kluzhar* (114), *uratar´* Torwächter´ (25), *vojshak* (24), ali pa prevzete prilagojenke, npr. *far* (24), *fajmashtr* (196), *kevdrar´* Kellner´ (195), in feminativ *kevdrarza* (195), *krayl* (19) s feminativom *krayliza* (19), *kmet* (15), *oproda* (24), *oshtir* (194), sopomenka *shribar* (192); (b) poimenovanj pripadnikov narodov, tvorbeno izpridevniških izpeljank, na njihove podstave so razvrščena živa in pogostna priponska obrazila (*-Ø, -c, -ec, -em, -k, -ak*), npr. *Lah* (192), *Grek* (192), *Bojem (Zheh)* (192), *Kraynz* (192), *Nemz* (192), *Shtajerz* (114), *Koroshez* (114), *Turk* (192), *Pojlak (Leh)* (192); (c) poimenovanj monetarne predmetnosti: *krajzar* (189), *petiza* (193), *tòler* (191), *krona* (191), *ſlat´* dukat´ (191), *grosh* (189), *repar* (189); (č) samostalnikov, tvorbeno izpridevniških izpeljank s priponskim obrazilom *-ost* (tudi s premenjenim o: *-ust*) v besedotvornem pomenu lastnosti (predvsem abstraktne), npr. *zhednoſt* (30)*, bleduſt*

[17] Ker je analogija zelo splošen urejevalni princip slovničnega opisa jezika, je tudi v slovnici Čechořečnost V. J. Rose (1672, 1991) opazna kot ureditveno načelo opisanega češkega jezika. Avtor je eksplicitno (v uvodu v slovnico) izpostavil, da ima izbor metode didaktično osnovo, saj je njegova slovnica namenjena tujcem, tujcev pa se ne da naučiti tujega jezika na podlagi izjem, ampak na podlagi urejevalnih in povezovalnih splošnih pravil. Kot zgled, s katerim želimo predstaviti moč jezikoslovnega načela analogije, izpostavljamo Rosovo sklanjatev pridevnika. Za zgled pridevniške sklanjatve je izbran pridevnik *krásný* (m. sp.), *krásné* (sred. sp.) in njune sklanjatvene oblike v ednini in množini. Vrstni red, po katerem se razvrščajo socialnozvrstno različne, govorne in knjižne oblike v posameznih sklonih, določa načelo analogije. Zgled: edn. N *krásný*, *krásné*, G *krásnýho*, *krásného*, D *krásnýmu*, *krásnému*, A *krásnýho*, *krásného* (ali enak N), I *krásným*, *krásnejm*, L *krásným*, *krásném*; mn. N *krásní*, *krásný*, (sr. sp. *krásná*, *krásný*), G *krásných*, *krásnejch*, D *krásným*, *krásnejm*, A = N, I *krásnými*, *krásnejmi*, L *krásných*, *krásnejch*. Prim. V. J. Rosa (1672, 1991: 96).

[18] Pohlinova novotvorjenka je izpeljana iz samostalniške podstave, ki je prevzeti češki samostalnik *sklo*.

(30), *bogabojezhnoſt* (30), *umetelnoſt* ´Kunst¨ (30), *jakoſt* ´Kraft´ (30), *terdnuſt* (30), *lubeſnivoſt* (30), *vezhnost* (117), *pohlevnost* (130); (d) samostalniških izpeljank iz glagolov v besedotvornem pomenu dejanja, npr. *pripoviſt* ´Spruch´ (30), *ſmota* (29), *vira* (29), *sapovd* (130), *prepovd* (130), *spovd* (130), *molituv* (130).

2. Pohlinova strokovnoizrazna (stilistična, metrična in jezikoslovna) tvorba. Pohlin je bil prvi, ki je sistematično posegel v strokovnopodročno knjižnojezikovno dinamiko s svojo tvorbo slovenskega področnega strokovnega izrazja, in bil tem prizadevanju do določene mere tudi uspešen. Stilistično in metrično izrazje, npr. *spevorezhnost* (176) ´metrika´, *dobropisnost* (151) ´pravopis´, *protistavnost* (184) ´antiteza´, *posmehuvazhnost* (184) ´ironija´, se sicer zaradi svojih jezikovnih lastnosti (prevelike opisnosti, ki je bila rezultat kalkiranja izvirne predloge) in zaradi splošne rabe prevzetih kulturnih besed, ni obdržalo, nekateri Pohlinovi jezikoslovni izrazi pa so se ohranili, npr. *zherka, leſtnu imę, spol, moshkega, ſhenskega spola, perhodne zhas, pika, streshiza*. Avtor je pri tvorbi uresničeval strukturi jezika lastne in v rabi žive besedotvorne načine in upošteval strokovnoizrazni tvorbeni princip sistemskosti,[19] vendar pa za nadaljevalce, slovenske besedotvorce (V. Vodnika 1811), Pohlinovo strokovno izrazje ni postalo izhodišče novih tvorbenih prizadevanj. Razlogov za navedeno je več. Prvi: vplivanjsko vlogo Pohlinove slovnice je gotovo zmanjšala ostra, avtorativna Kopitarjeva kritika (1808/09), četudi ni zadevala avtorjevega strokovnega izrazja, ampak njegovo prenavljanje črkopisa in pravopisa ter izstop iz izročila pri izboru jezika kot knjižnojezikovno-normativnega. In drugi razlog: izrabo Pohlinovih strokovnih izrazov bi gotovo pospešila večja produkcija tovrstnih strokovnih besedil. Jezikoslovna besedila, slovnice, so se, seveda, pisale, vendar so bile, z izjemo Vodnikove, pisane nemško; bile pa so tudi (pre)šibko uzaveščene, ker so razen Kopitarjeve in Vodnikove, ostale v rokopisu (prim. slovnice J. Debevca, J. Japlja, J. Kumerdeja). Da pa razvoj strokovnega izrazja najbolj pospešuje prav živa tvorba strokovnih besedil, dokazuje strokovnoizrazna dinamika v Bleiweisovih poljudnostrokovnih Kmetijskih in rokodelskih novicah. Pisanje strokovnih besedil je pospeševalo nastajanje in razvoj strokovnega izrazja, živa strokovnoizrazna tvorba pa je imela eksplicitno (Bleiweis 1845: 18) jezikoslovnoteoretično izhodišče v slovnici F. S. Metelka (1925).[20]

3 F. S. Metelko (1789–1860) se uvršča v generacijo slovenskih prerodnih delavcev, ki je sledila prvi, Pohlinovi, in pripada Kopitarjevi generaciji. Čas, v katerem je delovala, je bil drugačen. Naraščajoči vpliv meščanstva, ki je dosegel svoj vrh s francosko revolucijo, je spodbudil narodnostno vprašanje, in slovenski razsvetljenci so začeli v območju jezika in literature razkrivati konstitutivne prvine slovenske narodne skupnosti. Hkrati so si prizadevali za kompletnost slovenske kulture, tj. za nastanek

[19] O lastnostih Pohlinovega strokovnega izrazja v slovnici gl. Honzak Jahić (2002: 18–28).
[20] Prim. Honzak Jahić 1999.

institucij, ki so za narodne kulture neobhodne (B. Kumerdej je organizator osnovnega šolstva, A. T. Linhar si je prizadeval za razvoj višjega šolstva in za osrednjo znanstveno knjižnico, J. Kopitar za univerzitetno slavistiko na Dunaju in za ustanovitev stolice za slovenski jezik pri ljubljanskih bogoslovcih). Aktualni so postali tudi kulturnopolitični koncepti, ideja karantanizma, ki je naglašala jezikovno zbližanje in etnično zlitje Slovencev in kajkavskega dela Hrvatov (Linhart, Zois, Kopitar), Kopitarjeva panonska teorija s tezo o stari cerkveni slovanščini kot prednici slovenščine ter aktualiziranje jezikovnih in kulturnih dosežkov slovenske reformacije (Zois, Kopitar). Izpostavljeni koncepti so razsvetljencem zgodovinsko utemeljevali obstoj Slovencev.

Narodnostno vprašanje je vplivalo tudi na razvoj slovenskega knjižnega jezika, in to na dveh ravneh: (a) oblikovala se je potreba po enotnem knjižnem jeziku, (b) slovenski knjižni jezik se je vse bolj funkcijsko členil.

3.1 Težnja po enotnem knjižnem jeziku je razvidna že v Kopitarjevi slovnici (1808/09), že v njenem povednem naslovu *Grammatik der Slawischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, pa tudi v Kopitarjevem glasovnem sistemu, ki je v bistvu tak kot sodobni knjižni,[21] le deloma tudi v oblikoslovju. Kopitar dejansko še ni mogel normirati enotnega slovenskega knjižnega jezika, saj ni imel v razvidu jezikovnih sistemov slovenskih nesrediščnih pokrajin, Koroške, Štajerske in Prekmurja. Ko so bila potrebna pripravljalna jezikoslovna dela narejena,[22] je prišel tudi čas za slovnična dela, ki so bila dejanska podlaga za poenotenje slovenskega knjižnega jezika. V prizadevanjih po enotnem slovenskem knjižnem jeziku imela svoj delež tudi slovnica F. S. Metelka *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen. Nach dem Lehrgebäude der böhm. Sprache des Hrn. Abbé Dobrowsky* (1825).

3.2 Za F. S. Metelka in nastanek njegove slovnice je bilo podobno kot za V. Vodnika in njegovo *Piſmenoſt ali Grammatiko za Perve Shole* (1811) odločilno utrjevanje statusa slovenskega jezika, v Metelkovem primeru uresničitev Kopitarjeve želje in ustanovitev institucije, ki bo gojila slovenski jezik, tj. stolice slovenskega jezika na ljubljanskem liceju (1817), kjer so imeli bogoslovci drugega letnika obvezna predavanja iz slovenskega jezika (Kidrič 1839: 513). Metelko je na liceju poučeval 40 let in pri pouku najprej uporabljal Kopitarjevo slovnico. Toda Kopitarjeva znanstvena slovnica, znanstvena po pojmovanju jezika, po delovni metodi in zajetem gradivu (Vidovič Muha

[21] Kopitarjevo glasoslovje se loči od sodobnega knjižnega v tem, da vključuje tudi mehka zvočnika *l* in *n*; da pa nima nezvočnika *dž* je popolnoma razumljivo, saj je uveden med slovenske knjižne foneme v 60. letih (Toporišič 1965: 119–122). – Uvrstitev *dž* med slovenske knjižne foneme je vprašljiva, saj je v slovenskem knjižnem izgovoru *dž* samo rezultat enačenja po zvenečnosti, sicer pa je prišel v slovenščino s prevzetimi besedami, npr. *džezva, džamija; džungla, džip*. Pri enačenju po zvenečnosti nastajajo še drugi glasovi, vendar niso postali slovenski knjižni fonemi; tak je npr. *dz*.

[22] Mislimo na dela: U. Jarnik, *Versuch eines Etymologikons der Slowenischen Mundart in Inneroesterreich*, Celovec, 1832, L. Šmigoc, *Teoretisch-praktische windische Sprachlehre*, Gradec, 1812, P. Dajnko, *Lehrbuch der windischen Sprache*, Gradec, 1824.

1998: 80), ni ustrezala praktičnim zahtevam pouka slovenščine. Ni opisovala slovenskega besedotvorja in skladnje, čeprav je njen avtor ravno v teh ravninah slovenskega jezikovnega sistema opažal nujnost sprememb.

Metelko, znalec številnih evropskih in vseh slovanskih jezikov, se je zato odločil, da napiše slovensko slovnico sam. Pri svojem opisu je imel na razpolago dva besedilna zgleda, slovnico Dobrovskega[23] in Kopitarjevo slovnico.

Metelko v svojem opisu ni šel za Kopitarjem in njegovo metodo vrednotenja slovenskega jezika. Kopitarjeva delovna metoda je bila zgodovinsko-primerjalna; antološki izbor slovenskih besedil (od Trubarja do Japlja in njegovih prevajalcev sv. pisma) je prikazoval razvoj slovenskega jezika od protestanskega knjižnojezikovnega izročila do sočasnosti in bil hkrati potrjevalec strukturnih lastnosti sodobnega slovenskega knjižnega jezika. Kopitar je vrednotil sodobni slovenski jezik tudi sinhrono, na podlagi (a) razumevanja posebnih lastnosti slovenskega jezika, med katerimi je bila izpostavljena dinamičnost, nastajajoča z variantami avtohtono – neavtotono, in s funkcijskim vidikom kot merilom izbora (Vidovič Muha 1998: 80), (b) protistave slovenskega jezika z mnogimi drugimi (lat., nem., ital., franc., anglešč., vsi slovanski jeziki) (Toporišič 1980: 7–8).

Metelku se v opisu slovenskega jezika zato ni bilo treba več prizadevati, da na podlagi zgodovinskorazvojne vertikale utemelji slovenski knjižni jezik kot temeljno prvino posebnega zgodovinskega subjekta (naroda). Vendar je tudi sam deloval kot jezikoslovec, ki zna in je sposoben prisluhniti aktualnim zahtevam časa. Katerim? Svojim novim naslovnikom, slušateljem ljubljanskega liceja, je moral dati v roke učni pripomoček, novo slovnico sodobnega vseslovenskega jezika, v kateri bodo opisane vse njegove strukturne ravnine. Pri tej zahtevi mu je bila metodološki vzor slovnica Dobrovskega (Breznik 1929, 1982: 66, Orožen 1982: 29); na to dejstvo opozarja tudi dopolnilo, ki ga je Metelko pripisal naslovu svoje slovnice. Hkrati so v Metelkovi slovnici razvidne tudi vsebine, ki jih je prinesel nastanek nove jezikoslovne znanstvene stroke – slavistike. Njen utemeljitelj J. Dobrovský in za njim prvi slavisti filologi (J. Kopitar, A. Vostokov) so izpostavili nove aktualne jezikoslovne teme: primerjalni študij slovanskih jezikov, kjer so bili v ospredju zlasti geneza in tipologija slovanskih jezikov, razmerje slovanskih in drugih indoevropskih jezikov, proučevanje strukturnih ravnin stcsl., določitev položaja stcsl. v okviru slovanskih jezikov, prve raziskave in objave rokopisnih besedil srednjeveškega pismenstva, vprašanja, zadevajoča črkopis (zlasti, starost in lastnosti cirilice in glagolice; skupni črkopis Slovanov po grškem zgledu). V tej luči je bilo za Metelka aktualno in pomembno odkritje Brižinskih spomenikov (1807), ki sta jih tedaj študirala Dobrovský in Kopitar. V uvodu slovnice (str. XIII–XV) je pred kratkim pregledom „kranjske literature" tako kot že Kopitar (1822) objavil prvi Brižinski spomenik (*Glagolite po nas redka slovesa*), in sicer v izvirniku v bohoričici, v svojem črkopisu – metelčici in v latinskem prevodu. Naj naglasimo, da je F. Metelko spadal v krog tistih

[23] *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache zur gründlichen Erlernung des selben für Deutsche, zur vollkommenern Kenntnis für Böhmen*, 1808. Metelko je uporabljal obe izdaji slovnice Dobrovskega (1808, 1819).

slovenskih izobražencev, ki so želeli gojiti slavistiko, in v ta namen tudi nameravali izdajati znanstveni časopis, tednik Slavinja (1824); je poskus nove funkcijske širitve slovenskih besedil. Programsko so si želeli v tej (prvi) znanstveni publikaciji zgledovati po programu časopisov Slavin (1806–1807) in Slovanka (1814–1815) J. Dobrovskega.[24] Argumenta, s katerima je oblast zavrnila izdajanje Slavinje, sta zelo povedna in dobro pojasnjujeta tedanje razmere. Zadevata jezik Slavinje (zakaj časopis v slovenskem jeziku, če že obstaja v nemškem) in njene naslovnike (vsi izobraženci znajo nemško) (Grafenauer 1974: 310). Poskus, da se v okviru državno tolerirane kulturne dejavnosti poskrbi za meščanske izobražence, je bil tako le delno uspešen. Izid pesniškega almanaha Kranjska čbelica (1830–1934, 1848) je cenzura dopustila, zamisel „družbe nekaterih svetnih duhovnikov" je bila zavrnjena.

3.3 Metelko je v svoji slovnici uresničil aktualne jezikoslovne naloge, kar je razvidno na več ravneh.

(a) Upoštevanje jezikoslovne avtoritete – Kopitarja.

1. Kopitarjev prispevek je v Metelkovem izboru gradiva za slovnični opis, v izboru naravnega sočasnega jezika, Metelkovega dolenjskega narečja.

2. Promoviranje novega črkopisa, t. i. metelčice. Metelko je z metelčico izpolnil zahtevo po novem črkopisu, sicer ne po prvotnem načrtu, za vse z latinico pišoče Slovane,[25] pač pa za Slovence. Z reformo črkopisa je avtor sledil Kopitarjevim merilom, lepotnosti (doseženi z rabo enojnih grafemov brez diakritičnih znamenj) in pravilnosti (doseženi s simetrijo, paralelizmom med fonemi in grafemi). S svojo abecedo z 32 znamenji, kjer so latinska znamenja dopolnjena s cirilskimi, je Metelko podal glasovno podobo knjižnega novoslovenskega jezika, kot ga je v svoji slovnici določil Kopitar (1808/09). Metelkov črkopis, kot je znano, ni bil sprejet, zajete novosti (v razmerju do tradicionalne bohoričice), pisno zaznamovanje kvalitativnih opozicij samoglasnikov *e* in *o* ter zapis polglasnika, so, podobno kot že prej Pohlinov črkopis in pravopis, zadele na oster odpor. Matija Čop je v treh kritičnih besedilih (1833) metelčici nasprotoval zaradi neblagoglasnosti polglasnika (kot so rekli Čopu Poljaki, ko jim je bral slovensko besedilo) in dejansko zaradi njegove preširoke rabe, saj ga je metelčica rabila tako za zapisovanje fonema /ə/, kot tudi za zapis rezultatov redukcije kratkih naglašenih in nenaglašenih *i* in *u*; kritike je bilo deležno tudi označevanje ozkih in širokih e in o, zato ker jih nimajo vsi Slovenci v svojem glasovnem sestavu. Čopovi argumenti so bili uspešni, metelčica je bila z vladnim odlokom prepovedana, neoporečni pa niso bili. Stališče, da je polglasnik neblagoglasen, je izrazito subjektivno, prav tako pripadnikom

[24] Tednik Slavinja naj bi vseboval naslednje vsebine: Slawische Sprache, Sitten und Gebräuche, Gewohnheiten, Volksagen und Lieder, krainische Sprichtwörter, Litterärische Anzeiger aller slavischen Werke (Pogačnik 1995: 90–91).

[25] Kopitarjeva ideja o skupni pisavi vseh latinsko pišočih Slovanov ima osnovo v stališču Dobrovskega (Slavin 1806), naj bi se jezikovno poenotili tisti južni Slovani, ki jih povezuje enak tip pisave – latinica. Kopitarjevo prizadevanje je ostalo v okviru črkopisa, ki naj bo popoln in razumen, medtem ko je skupni jezik Slovanov zanj stvar naravnega razvoja jezikov in ne „narodne/ga/ koncilij/a/ učenjakov vseh narečij" (Toporišič 1996: 6).

jezika, ki polglasnika nimajo v svojem glasovnem sestavu, za take sodbe manjkajo merila. Dejstvo, da vsi Slovenci ne poznajo kvalitativnih opozicij pri *e* in *o* (Štajerci) ali imajo drugačno razvrstitev (Korošci), je mogoče preseči s pridružitvijo normi slovenskega knjižnega jezika, temelječi na dolenjskem in gorenjskem narečju.

(b) Delovna metoda. Metelko je izbrano gradivo vrednotil na podlagi sinhrone metode in protistave z nemščino; oboje izkazujejo izpostavljeni zgledi iz Metelkovega besedotvorja in skladnje. Metodološki vzor je bila slovnica Dobrovskega, ker je zajela tudi besedotvorje in skladnjo (Breznik 1929, 1982: 66, Orožen 1982: 29); na dejstvo, da je Metelkovemu slovničnemu nauku zgled nauk Dobrovskega, opozarja tudi vsebinsko dopolnilo, ki ga je Metelko pripisal k naslovu svoje slovnice.

1. Besedotvorje

Da je Metelko za metodološki vzor svojega besedotvorja izbral slovnico Dobrovskega ni avtorjeva naključna odločitev, ampak izbor, ki ima svoje tehtne razloge. Besedotvorje je namreč predstavljalo pomemben del jezikoslovja J. Dobrovskega, saj se mu je posvečal celo življenje, že od začetkov (1791), ko je trijezičnemu (češko-nemško-latinskemu) slovarju Fr. J. Tomse napisal predgovor, v katerem je obravnaval vprašanja tvorbe v slovanskih jezikih, posebej v češčini, potem v obeh svojih slovnicah češkega jezika, zlasti v prvi (1808), ki se odlikuje po bogatem gradivu, do slovnice stcsl. (1822). Potrebno pa je naglasiti določeno nesorazmerje med besedotvorno teorijo in prakso Dobrovskega, ki pa je dejansko le navidezno. Predstavnik prve generacije čeških preroditeljev Dobrovský namreč ni bil najbolj naklonjen tvorjenju, zlasti strokovnega izrazja. Bil je na stališču, naj se splošnorabljeni prevzeti strokovni izrazi ohranjajo, v primeru primanjkljajev in s tem povezane razvojne dinamike češke knjižne leksike pa je razvil naslednjo strategijo: (a) prevzemanje iz slovanskih jezikov, v smislu morfemskega prevajanja, kalkiranja, (b) novotvorba, ki naj ji bo vodilo in prvi korektiv, 1. upoštevanje splošne rabe, 2. češko knjižnojezikovno izročilo (izpisovanje iz starejših čeških besedil), 3. struktura češkega jezika kot podlaga za zakonitost tvorbe, 4. splošna razumljivost zaradi ozira na recepcijske zmožnosti naslovnikov. To je bila teoretična podlagi, na podlagi katere je Dobrovský tudi ocenjeval tvorjenke iz slovnic V. J. Rose (1672) in J. V. Pohla (1756). Konkretizirano: Rosove izpeljanke z morfemoma *-ota*, *-osta*, npr. *mladota*, *učenota*, *radota*; *měšťanosta*, in enake Pohlove, npr. *dvornosta*, polnosta, *kněhnosta*, je Dobrovský odklonil z jezikoslovnim argumentomi: obliki *-ota*, *-osta* nista besedotvorni sredstvi, ker nista priponski obrazili, ki bi bili izpričani v češkem jeziku.[26]

(a) Metelko je uveljavil kot merilo tipološke razvrstitve zloženk njihovo strukturo. Avtorjevo jezikoslovno teoretično stališče, razvrščanje zloženk glede na besednovrstnost prvega dela skladenjske podstave zloženke, Metelka uvršča med prve jezikoslovce, ki so na stališču, da je zlaganje besedotvorni način s svojimi imanentnimi zakonitostmi, ki jih je potrebno pojasniti, in ne samovoljna avtorska tvorba. To je bilo tudi stališče, ki ga je uveljavljal J. Dobrovský. Kot osnovno merilo pri tipologiji zloženk

[26] Prim. J. Dobrovský 1936: 165–166.

je uveljavljal besednovrstnost prvega dela podstave češkiх avtohtonih zloženk. Zato jih je delil na prislovne, npr. *spoludědic*, *Velehrad*, pridevniške, npr. *starověrec*, *veselohra*, samostalniške, npr. *nocleh, medvěd*, in glagolske, npr. *Bořivoj*, *Kazimír*. Eksplicitno je odklanjal samostalniške zloženke s pridevniškim določujočim delom v podstavi, npr. *smutnohra, veselohra*, ker je tak tip zloženke pojmoval kot neustrezno zameno za besedno zvezo s samostalniškim jedrom in levi prilastkom, npr. *smutá hra*, *veselá hra* (Hauser 1978: 17).

Metelkove zloženke so glede na besednovrstnost svojega prvega dela tipološko štiričlenske, zaimenske in številske, npr. *teden*, *samomor*, *stoletje*, *trinog*, *vsegamogočnost* (69); pridevniške, npr. *hudournьk*, *staroverьc* (Metelko uvršča k zloženkam tudi izpeljanke iz zloženk), *gьrdogled*, *belouška* (69); druge imenske, npr. *medvьd*, *sьnosek*, *sьnozet*, *vinograd* (69); glagolske, npr. *Vladislav, Vratislav, Vladimir, vьrtoglav*, /…/ *tresorepka* (70).

(b) Metelko je dopolnil slovenske tvorbene načine, s katerimi je mogoče nadomestiti nemške zloženke. Že v Gorskih bukvah (1582), pri Pohlinu (1763) in Vodniku (1811) razvidnim slovenskim ustreznicam, tj. enobesedni ustreznici, tvorjenemu ali netvorjenemu samostalniku, npr. *Morgestern – danica*, *Kaufmann – kupčc*, *Tiergarten – zverinják*, *Zimmermann – tesár*; *Tischtuch – pчrt*, *Dachfenster – lina* (70), dvo- ali več besedni ustreznici, besedni zvezi z levim ali desnim prilastkom, npr. *Hausbrot – domač krчh*, *Elfenbein – slonova kost* (69), *Hausschlűssel – ključ od hiše*, *Reitpferd – konj za ježo* (69), je Metelko dodal novo možno zamenjavo, konverzni izpridevniški samostalnik, npr. *Weibsbild – ženska*, *Mannsbild – moškь* (69), kar je kot Metelkov besedotvorni doprinos izpostavila A. Vidovič Muha (1988: 34–35). Naj izpostavimo še stališče Dobrovskega o zamenjevanju nemških zloženk: namesto njihovega kalkiranja, naj se zamenjujejo s češkimi izpeljankami in besednimi zvezami, npr. *Apfelbaum – jabloň*, *Regenswasser – deštová voda* (Hauser 1978: 18).

(c) Z Metelkom predstavljeno besedotvorno vrsto izpeljevanje izkazuje bogato gradivo (str. 41–68) in njegova ureditev na podlagi pripon. Priponskih obrazil Metelko še ne razvršča glede na pomen, tako npr. za besedotvorni pomen vršilec dejanja ne izpostavi spoznanih priponskih obrazil *-ar* (*tesar, pisar, zidar*) (49), *-aj* (*rataj, čuvaj*) (42), *-ir* (*pastir*) (49), *-ec* (*jezdec, pevec*) (54), *-ač* (*kovač, pomagač, sekač*) (54), kar bi privedlo do pomenske klasifikacije priponskih obrazil, ampak so posameznim priponskim obrazilom dodani leksemi, tvorjeni z razvrstitvijo teh priponskih obrazil na podstave. Vendar so že tudi pri Metelku razvidni primeri, ki kažejo, da je opazil odvisnost priponskih obrazil in njihove razvrstitve od pomena podstave:[27] iz občnih imen živih stvari, posebno živali, se delajo pridevniki s priponskimi obrazili *-ji*, *-ja*, *-je* (božji *od bog*, *otročji od otrok*, *vražji od vrag*) (78). Metelko gornjo ugotovitev razširja še na druga priponska obrazila, npr. *-ov*: rak: *rakov (kamen)*, *-ovsk*: *volovsk (voz)*, *-sk*: *svьnsk (hlev*).

Iz liste v Metelkovi slovnici zajetih priponskih obrazil je mogoče predstaviti številne besedotvorne pomene, npr. vršilec dejanja: *-ar* (*tesar, pisar, zidar*) (49), *-aj* (*rataj,*

[27] Na to teoretično lastnost Metelkovega izpeljevanja pridevnikov iz samostalnikov je opozorila A. Vidovič Muha (1988: 34).

čuvaj) (42), *-ir* (*pastir*) (49), *-ec* (*jezdec, pevec, tkavec, poslušavec*) (54), *-ač* (*kovač*, *pomagač*, *sekač*) (54), -ataj (*vozataj*) (51); nosilec povezave: *-an* (*tlačan, Ločan*) (44), *-ar* (*usnjar*, *zlatar*, *jeklar*, *kolar*, *svečar*, *milar*) (49), *-aš* (*mejaš, rovaš*) (54), *-ec*: (*Korošec, krovec*); dejanje: *-Ø* (*boj*) (41–42), *-ež*: (*tepež, kradež, stradež*); *-v* (*kov, rov, naliv*) (42), *-ezen* (*lubezen*, *bolezen*) (52), *-ba* (*služba, tolažba, družba, sodba, strežba, bramba, obramba*) (43), *-ilo* (*opravilo, naročilo, poročilo, pravilo*) (48), *-aj* (*lučaj*) (42); predmet dejanja: *-aj* (*deržaj, tečaj*) (42), *-alo* (*pokrivalo, stьrgalo, cьrtalo*) (48), *-ilo* (*perilo, zravilo, kropilo, oznanilo*) (48), *-ivo* (*predivo*) (45), *-ava* (*kurjava*) (45); rezultat dejanja: *-Ø* (*lij, gnoj*) (41–42), *-ež* (*delež*, *stradež*, *čudež*) (52); lastnost (abstraktna in popredmetena): *-oba* (*zloba, hudoba, gnusoba, grdoba, svetloba*) (44), *-ota* (*čistota, nagota, slepota, lepota, toplota*) (44), *-ost* (*mladost, starost, modrost, krepost, hitrost, radost, žalost, obilnost*) (53), *-stvo* (*bogatstvo*) (53); mesto dejanja: *-ja* (*staja*), (42), *-ija* (*podьrtija, razdьrtija*) (42); mesto, kjer je kaj: *-ija* (*kolarija, solarija, kmetija, kresija, škofija*) (42), *-stvo* (*kraljestvo*) (53), *-iše* (*laniše*, *ovsiše*, *dvoriše*) (54), *-ꙗse* (*detelꙗse*) (54). V listi so tudi zgledi modifikacijskih izpeljank, npr. feminativi: *-na* (*ujna, knežna*) (45), *-ьna* (bogьna, knegьna) (46), *-ina* (*gospodina*), *-ka* (*Ločanka, Mokronožanka*) (59); mlado: *-è* (*kozlè, otrocè, oslè, golobè*) (40), *-e* (*tele, kluse, junče, slavče*) (40), *-če*: (*živinče*, *svinče*) (56); majhno: *-ce* (*drevesce, polence, okence*) (56); ljubkovalno: *-č* (*zaspanč*, Lovrè) (54), *-ka* (*Minka, mamka*) (60); slabšalno: *-uš* (*Jernuš* od *Jernej*) (54), *-uša* (*Maruša* od *Marija*) (54), *-uga* (*plečuga, beluga*) (57), *-uh* (*lenuh, zavaluh, smьrduh*) (57).

2. V skladnji izpostavljamo skladenjske prvine iz Metelkove slovnice, ki pričajo, da Metelka gradivo Dobrovskega ni zavedlo in da je znal v slovenskem gradivu izluščiti to, kar je lastno slovenskemu jeziku. Konkretizirano:

(a) dočitev rabe pridevnikov kot levih prilastkov v vlogi pomenskega določila samostalniškega jedra v besednih zvezah (z morfemom *-i*), kjer pa je samostalniško jedro lahko tudi izpuščeno in pridevnik prevzame vlogo samostalnika, npr. *hudi, domači* (*človek*), *zdravi* (*človek*) *ne potrebuje zdravnika* (226), *veliki petek* (226); druga njihova vloga je pomensko dopolnilo kopule – povedkovo določilo (z morfemom *-Ø*), npr. *človek je hud*, *domač*, *zdrav* (226);

(b) določitev rabe osebnih zaimkov; njihova eksplicitna raba je odvisna od vloge nosilcev stavčnega naglasa, npr. *Kaj delaš*? *Jem*. : *Kjer sem jaz, vi ne morete biti* (224).

(c) razvrstitev povratnega osebnega zaimka *sebe*, pri kateri avtor izpostavi kot merilo rabe subjekt v vlogi nosilca svojine (lastnika), npr. *deržim v svojih rokah – ich halte es in meinen Händen* : *videl sem njegovo mater – ich habe seine Mutter gesehen* (227); izpostavljena je tudi raba osebnega zaimka v rodilniku v svojilni vlogi, npr. *njih sinove – ihre Söhne* (227);

(č) določitev rabe predpreteklega časa kot tiste glagolske oblike, ki je rabljena (a) za izražanje dejanja v preteklosti pred kakim drugim dejanjem, npr. *Veselite se z menoj, ker sem našla denar, katerega sem bila izgubila* (230); (b) za izražanje davne preteklosti, npr. *Je bil povedal* (230), (c) za izražanje dejanja, ki je v preteklosti povzročilo kakšno stanje, npr. *So pьršle in svojimu gospodu vse povedale, kar se je bilo zgodilo* (230);

(d) izpostavitev rabe sedanjika za izražanje preteklih dejanj, npr. *Jožefovi bratje za Benjaminom in s svojimi darovi dojdejo srečno v Egipt. Jožef /.../ zapove svojimu hišneku. Per meni bodo jedli opoldne /.../ Stori, kakor je Jožef rekel* (230).

(e) navedba liste pridevnikov z dopolnili (239), npr. z rodilnikom, *skerben svojiga dela*, *časti maren* (*marljiv*), *gospode boječ* (239), z dajalnikom, npr. *očetu streže je postrežljiv očetu*, *enak*, *podoben*, *zvest očetu* (239), s predlogom in samostalnikom, npr. *ste bogate z žitam*, *ste revne z žitam* (239).

4 Metelkova slovnica je bila s svojim besedotvorjem in skladnjo pomembna normativna smernica pri usklajevanju in ustaljevanju slovenskega knjižnega jezika do Janežičeve slovnice (1854), zlasti njene druge, predelane izdaje (1863); s slednjo je bila dosežena enotnost slovenskega knjižnega jezika tudi normirana.

Literatura

BLACKALL, Erich A., 1966: *Die Entwicklung des Deutschen zur Literatursprache 1700–1775*. Stuttgart.

BLEIWEIS, J., 1845:*Kmetijske in rokodelske novice*.

BREZNIK, A., 1929, 1982: Dobrovskega vpliv na slovenski pismeni jezik. *Jezikoslovne razprave*. Ur. J. Toporišič. Ljubljana: Slovenska matica. 63–81.

ČENSKÝ, F., 1876: K dějinám řeči a literatury české v XVIII. století. *Osvěta* 1/II. 81–98, 251–267.

DOBROVSKÝ, J., 1780: *Böhmische Literatur auf das Jahr 1780*.

– – 1808: *Ausfürliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache zur gründlichen Erlernung des selben für Deutsche, zur vollkommenern Kenntnis für Böhmen.* Praha.

– – 1936a: *Dějiny české řeči a literatury v redakcích z roku 1791, 1792 a 1818*. Vydal Benjamin Jedlička. Praha: Melantrich.

– – 1936b: *Dějiny české řeči a literatury.* Vydal Benjamin Jedlička. Praha.

DOMEJ, T., 1979: Slovenska jezikoslovna misel na Koroškem v 18. stoletju. *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi.* Ur. B. Paternu s sodelovanjem B. Pogorelec (jezik) in J. Koruze (književnost in kultura). Ljubljana: Filozofska fakulteta. 195–208.

GRAFENAUER, B., 1974: *Zgodovina slovenskega naroda.* V. zvezek. Ljubljana: DZS.

HAJNŠEK HOLZ, M., JAKOPIN, P., 1996: *Odzadnji slovar slovenskega jezika*. Ljubljana: SAZU.

HAUSER, P., 1978: *Tvoření podstatných jmen v době národního obrození*. Brno: Universita J. E. Purkyně.

HAVRÁNEK, B., 1936: Československá vlastivéda. Rada II. *Spisovný jazyk český a slovenský*. Praha: Sfinx.

HONZAK JAHIĆ, J. 1999: *Slovensko strokovno izrazje v 19. stoletju (S poudarkom na čeških vplivih)*. Doktorska disertacija. Mentorica red. prof. dr. A. Vidovič Muha. Ljubljana.

– – 2002a: Marko Pohlin in Václav Rosa. *Slavistična revija* 50/1. 9–28.

– – 2002b: Rosa – Pohl – Pohlin. *Studia Balcanica Bohemoslovaca*. Ur. Ivan Dorovský. Brno: Masarykova univerzita. 64–75.

KATIČIĆ, R., 1971: *Jezikoslovni ogledi.* Zagreb: Školska knjiga.

KIDRIČ, F., 1929–1938: *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do marčne revolucije*. Ljubljana: Slovenska matica.

– – 1930a: *Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe*. Ljubljana.

– – 1930b: Razvojna linija slovenskega preporoda v prvih razdobjih. *RDHV* V–VI. 42–48.

– – (ur.), 1933–1955: Marko Pohlin. *Slovenski biografski leksikon* II. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. 443–454.

KORUZA, J., 1991: *Slovstvene študije*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
KOS, J., 1979: Tipološke značilnosti slovenskega razsvetljenstva v evropskem kontekstu. *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ur. B. Paternu s sodelovanjem B. Pogorelec (jezik) in J. Koruze (književnost in kultura). Ljubljana: Filozofska fakulteta. 27–36.
LEHAR J. a kol., 1998: *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
LISICKY, A., 1916: Zřestěná čeština Jana Václava Pohla a Josef Dobrovský. *Osvěta* 1/46. 57–57, 121–136.
MERŠE, M., 1995: Pohlin, Marko. *Enciklopedija Slovenije 9*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 38–39.
METELKO, F. S., 1825: *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen.* Nach dem Lehrgebäude der böhmischen Sprachedes Hrn. Abbé Dobrovsky. Laibach.
OROŽEN, M., 1970/71: Pohlinovo jezikoslovno delo. *Jezik in slovstvo* 16. 250–254.
– – 1971/72, 1996: Kultura slovenskega jezika v zgodovini našega jezikoslovja. *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 27–36.
– – 1982: *Mluvnice Josefa Dobrovského jako metodologický vzor slovinske mluvnice F. Metelka. Pocta Josefu Dobrovskému*. Václavkova Olomouc 1978. Praha: SPN. 27–32.
– – 1989, 1996: Slovenska duhovščina in slovensko jezikoslovje v 18. in 19. stoletju. *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 11–26.
POGAČNIK, J., 1986: *Zgodovina slovenskega slovstva II. Klasicizem in predromantika*. Maribor: Založba Obzorja.
– – 1995: *Slovensko slovstvo v obdobju razsvetljenstva.* Ljubljana: Znanstveni institut filozofske fakultete.
POGORELEC, B., 1967: Nastajanje slovenskega knjižnega jezika od začetka do konca 18. stoletja. *Jezikovni pogovori II*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 52–61.
POHL, J. V., 1764: *Grammatika linguae bohemicae oder die böhmische Sprachkunst*. Wien.
PRIJATELJ, I., 1935: *Duševni profili slovenskih preporoditeljev*. Ljubljana: Merkur.
RIGLER, J., 1968: *Začetki slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: SAZU.
ROSA, V. J., 1672, 1991: *Czech Grammar. (Čechořečnost). 1672.* Prev. v ang. Garvin Betts in Jiří Marvan. Porta Praque.
– – 1996: Předmluva k Čechořečnosti. Prev. Ondřej Koupil. *Listy filologické* 14. 101–161.
SLODNJAK, A., 1968: *Slovensko slovstvo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
SLODNJAK, A., KOS, J. (ur.), 1986: *Pisma Matija Čopa* I–II. Ljubljana: SAZU.
VIDOVIČ MUHA, A., 1988: *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženk.* Ljubljana: Partizanska knjiga, Znanstveni tisk.
– – 1998: Slovnice slovenskega jezika. *Enciklopedija Slovenije* 12. 79–81.
TOPORIŠIČ, J., 1965: *Slovenski knjižni jezik I.* Ljubljana.
– – 1980: Kopitar kot slovničar. *XVI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture.* Zbornik predavanj. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 7–16.
– – 1983: Pohlinova slovnica. *Slavistična revija* 3. 95–128.
– – 1996: Kopitarjev slovanski svet v slovnici 1808/1809. *Obdobja 15: Kopitarjev zbornik.* Ljubljana: Filozofska fakulteta. 1–9.

SUMMARY

The article discusses two descriptions of the Slovene literary language, Pohlin's (1768) and Metelko's (1825). They were created in two different periods and are the result of work of two generations of national revivalists, i.e., Pohlin's and Kopitar's, therefore they reflect different linguistic and extralinguistic circumstances, which marked the development of the Slovene literary language and the time and space in which it was formed.

Marko Pohlin's (1735–1801) work of national revival was supported by several factors: (1) philosophical, physiocratic, and the political thought of the European Enlightenment; (2) the author belonged to the order of Discalceates, who participated in the educational reforms of the Emperors Maria Theresa and Joseph II by writing textbooks and books for general education; (3) initiatives from a foreign cultural environment that were productively and sensibly incorporated into Pohlin's work: textual models of Václav Jan Rosa (1630/31–1689), a poet, grammarian, and lexicographer from the Czech Baroque period, and the position of the Czech language in the Austro-Hungarian monarchy, evident from the existence and usage of the Czech textbook by J. V. Pohl (1720–1790)—they influenced the direction of Pohlin's work and his multifunctional cultural, linguistic, and literary program).

The grammar *Kraynska grammatika /…/ oder die Kunst die crainerische Sprache regelrichtig zu reden und zu schreiben* (1768, 1783) marks the entrance into the national revival movement in the Slovene lands in terms of ideas and material, into the era of "changes in the practice of linguistic culture in Slovene lands, introduction of new secular literary branches, and regeneration of literary language" (Kidrič 1930: 42). Ideological elements of the grammar showcase Pohlin's attitude to his language. He enforces social validity with strategies known in the tradition of Slovene literary language, from Humanism (A. Bohorič) and the Baroque (Ž. Popovič), but is also close to the position of the Czech linguist and poet V. J. Rosa (1672). The features emphasized in language are its structural characteristics, evident from Slovene translations of Latin classical poets Ovid and Vergil, and first systematically coined Slovene terminology. Pohlin's rational understanding of the world (he believed in intellect and education on the basis of utilitarian argumentation, which applied to all social classes) became the point of departure for the national revivalist's task at hand: to prepare people for the demands of the economically developing state in social circumstances of enlightened absolutism. Pohlin considers Slovene to be an expression of an ethnic community, its command has advantages for higher classes, i.e., in communication between socially diverse speakers, as "it makes a peasant listen to the church and the state." New needs and, as a consequence, new duties, spurred its renovation, leading to the final goal of achieving higher culture in the (literary) language. Pohlin's intervention in the Slovene literary language was innovative, consistent with contemporary European theoretical ideas about language (G. Leibnitz), the position on the responsibilities of grammar (code of proper speech and writing) and the grammarian (regulator of proper speech and writing), and practical initiatives of linguists (J. Gottsched, V. J. Rosa, J. V. Pohl). What is Pohlin's (as grammarian) greatest contribution to the development of Slovene linguistic thought? He contributed to the theory of literary language by choosing a different language as a literary standard, to the practice (usage) of the Slovene literary language by defining Slovene spoken and written norm, he was the first to coin systematically Slovene terms for the concepts of Slovene language and linguistics.

F. S. Metelko (1789–1860) belongs to Kopitar's generation of national revivalists, which followed Pohlin's generation. The period in which this generation was active was marked by the national question, stimulated by the growing influence of the bourgeoisie (the French revolution) on social life. The Slovene enlightenment movement discovered in language and literature elements constituting the Slovene nation and strove for the completeness of Slovene culture, i.e., for the creation of institutions indispensable for national cultures. Topical cultural-

political concepts, the idea of Carinthianism, emphasizing the need to bring closer Slovenes and Kajkavian Croats linguistically and to ethnically unify them (Linhart, Zois, Kopitar), Kopitar's Pannonian theory about OCS as the ancestor of Slovene, the actualization of linguistic and cultural achievements of Slovene Reformation (Zois, Kopitar)—were the historical basis for the existence of Slovenes. The national question influenced the development of the Slovene literary language and the development of its functional styles; a need for a uniform literary language arose.

The aspiration for a uniform literary language is already evident in Kopitar's grammar (1808/09), implied in its title *Grammatik der Slawischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, and particularly in Kopitar's phonological system (basically the same as the modern system) and to some extent in his morphology. At that stage of Slovene linguistics Kopitar could not codify a uniform Slovene literary language, as he did not know the laguage systems of non-central Slovene provinces, i.e., Carinthia, Styria, and Prekmurje. When all the preparatory linguistic works were finished (their authors were U. Jarnik, L. Šmigoc, and P. Dajnko), it was time for grammars that were the actual basis for the normalization of the Slovene literary language. Particularly important among them is the grammar by F. S. Metelko *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen. Nach dem Lehrgebäude der böhm. Sprache des Hrn. Abbé Dobrowsky* (1825).

Metelko's grammar is a consequence of the strengthened status of the Slovene language. Metelko became a professor of Slovene (40 years) at the institution intended for the cultivation of the Slovene language, i.e., the Slovene chair at the Ljubljana Lyceum. Kopitar's grammar, which Metelko had used for instruction, did not meet the practical requirements of Slovene instruction. It did not describe Slovene word-formation and syntax, although its author noticed the necessity for change primarily in these areas. When Metelko, who knew numerous European and all Slavic languages, decided to write a Slovene grammar himself, he based his work on two texts, i.e., Dobrovský's (1808, 1819) and Kopitar's (1808/09) grammars.

Metelko in his description of Slovene language did not have to attempt (like Kopitar) to justify the Slovene literary language as an essential element of a particular historical subject (nation) based on historical development. He acted as a linguist capable of recognizing the demands of his time. He had to give to his new addressees, students of the Ljubljana Lyceum, a textbook, a new grammar of the contemporary all-Slovene language, describing all of its structural planes. His methodological model was Dobrovský's grammar (Breznik 1929, 1982: 66, Orožen 1982: 29). Word-formation and syntactic material in this grammar show Metelko as a linguist who knew how to identify and describe the elements of Slovene literary language. Metelko's grammar includes some topics that resulted from the newly developed linguistic discipline, i.e., Slavic studies. Its founder, J. Dobrovský, and the first Slavic philologists after him (J. Kopitar, A. Vostokov) laid out new linguistic topics: the comparative study of Slavic languages with origin and typology of Slavic languages as the main ones; the relationship between Slavic and other Indo-European languages; the study of structural planes of OCS; defining the position of OCS within the Slavic languages; the first analyses and publications of medieval manuscripts; questions concerning alphabets (particularly the age and characteristics of the Cyrillic and Glagolitic alphabets; a common alphabet for all Slavs, following the Greek model). In this light the discovery of the Freising Folia (1807), analyzed by Dobrovský and Kopitar, was topical and important for Metelko. He was the first to publish the first Freising Folio in the introduction to his grammar (pp. XIII–XV) followed by a short survey of „Slovene (*kranjska*) literature", i.e., in the original in *bohoričica* and in Metelko's alphabet, *metelčica*, introduced in his grammar.